

Onstran liberalizma in marksizma?

Živimo v kriznem času, ki usodno vpliva na blagostanje in življenjske možnosti milijonov in milijonov človeških bitij. Prevrati dvajsetega stoletja – vzpon fašizma in nacizma, izroditev ruske revolucije v stalinizem, dve svetovni vojni, borbe med Zahodom in Vzhodom, Severom in Jugom – razodevajo potrebo (če jo je bilo sploh kdaj treba poudarjati) po globljem premisleku o naravi »družb« in »držav«. Vsak takšen premislek pa je nepopoln, kolikor se ne ubada tudi z vprašanjem o tem, »kakšne bi stvari lahko bile sicer«; torej kako bi politični svet lahko bil in bi tudi moral biti urejen. To poglavje nam potemtakem ponuja priložnost, da razmislimo o alternativnih smernicah države.

Poglavje je razdeljeno na tri dele. Prvi temelji na prejšnjih razpravah v tej knjigi – razpravah o Johnu Stuartu Millu in Karlu Marxu, ki sta po vsej verjetnosti največ prispevala k moderni politični misli. Soočenje njunih nasprotujočih si diagnoz in navodil, kot tudi nasprotujočih si potez v delih vsakega izmed njiju, nam daje jasen vpogled v marsikatero izmed spornih vprašanj, ki delijo sodobne politične mislece. Naslednji del poskuša zapopasti pomen teh dveh različnih postavk za deželo, kakršna je današnja Britanija. Pri tem podajam niz argumentov, ki kažejo na možno rešitev nekaterih izmed teh spornih točk. Poglavje sklepam s kratkim pregledom vprašanj, ki ostajajo odprta in ki nujno potrebujejo nadaljnji razmislek.

MILL VERSUS MARX?

Mill nam ponuja enega izmed najbolj pomembnih in bogatih prikazov modernega liberalizma. Njegovo dediščino lahko povzamemo v postavki: predstavniška demokracija (strokovno usposobljena vlada, odgovorna volilcem) je najbolj primeren način vladanja za uresničevanje zakonov, ki so v skladu z načelom svobode in moralnega razvoja osebnosti, prav tako kot je svobodna menjava dobrin na trgu na splošno najbolj primeren način, kako do skrajnosti povečati ekonomsko svobodo in korist.

Pri koncu »*Predstavniške vladavine*« Mill takole povzema »smoter vlade«:

Nedotakljivost osebe in lastnine ter enakost pred zakonom so prve potrebe družbe in prvi smoter vlade: če so te zadeve lahko prepuščene katerikoli drugi pristojnosti pod najvišjo, potem ni več ničesar, razen vojn in pogajanj, kar bi sploh zahtevalo splošno vlado. (1970a, str. 16). Millovo delo namreč poskuša povezati v skladno celoto osebno in lastninsko varnost, enakopravnost pred zakonom in pa državo, ki bi bila dovolj močna, da preprečuje ali vzpodbuja vojne in ne popušča v pogajanjih. Millovo delo je tako na voljo raznoraznim interpretacijam, ki niso le stvar poudarka, ampak se tičejo samega političnega naboja liberalizma in liberalne demokracije. Obstajajo vsaj tri interpretacije, ki jim velja posvetiti pozornost.

Po prvi je skušal Mill spraviti v zvezo argumente za demokracijo z argumenti za

* David Held je izredni profesor za družbene vede na britanski Odprti univerzi (Open University) ter avtor *Uvoda h kritični teoriji* (1980) ter drugih del o demokraciji in teoriji države; v slovenščino je prevedena njegova knjiga *Modeli demokracije* (izd. Krt, Ljubljana 1989).

»zaščito« modernega političnega sveta pred »demokracijo«. Medtem ko je bil izjemno kritičen do neenakosti v dohodku, bogastvu in moči – posebej v svojih zadnjih spisih je trdil, da ovirajo polni razvoj večine članov delavskega razreda – se še malo ni zavzemal za politično in družbeno enakost. V Millovih nazorih bi lahko pravzaprav videli neke vrste »elitizem izobražencev«, saj mu je očitno do tega, da upraviči privilegiran položaj za tiste, ki imajo dovolj znanja, strokovne podkovanosti in učenosti. Vodilna politična vloga v družbi je dodeljena razredu intelektualcev, ki imajo v Millovem sistemu razporeditve glasov največ posesti in privilegijev. Mill pride do tega nazora s poudarjanjem pomena izobrazbe kot ključne sile svobode in emancipacije. Tako stališče je v celoti zavezano moralnemu razvoju vseh posameznikov, hkrati pa upravičuje bistveno neenakost v moči in nagrajevanju, da bi lahko vzgojitelji izobraževali nevedne. Mill tako podaja nekaj najbolj pomembnih argumentov v prid liberalne demokratične države hkrati z argumenti, ki bi v praksi ohromili njeno uresničitev.

Po drugi interpretaciji so Millova stališča o politični ekonomiji svobodnega trga in minimalnega vmešavanja države anticipacija poznejših »neoliberalnih« nazorov. V skladu s to pozicijo naj bi pravni sistem do skrajnosti povečal svobodo državljanov – predvsem naj bi zaščitil njihovo lastnino in ekonomsko dejavnost – tako da bi se lahko neovirano posvetili nalogam, ki so si jih bili zastavili. Vneta zaščita individualne svobode omogoča uspeh najbolj sposobnim in zagotavlja tak nivo politične in ekonomske svobode, ki je na dolgi rok v prid vsem.

Tretjič je mogoče – medtem ko je bil Mill večino svojega življenja trdnega prepričanja, da naj bi bila liberalna država nevtralna do nasprotujočih si ciljev in življenjskih načinov posameznikov in da bi morali biti le-ti tako svobodni, kot je le mogoče – nekatere izmed njegovih idej razpostaviti tako, da upravičujejo reformistično politično prepričanje. Millovi liberalni državi se namreč pripisuje aktivna vloga v varovanju človekovih pravic prek uveljavljanja zakonov, ki naj bi ščitili skupine, kakršne so etnične manjšine ter izboljšali položaj žensk. Če pri tem resno vzamemo Millovo načelo svobode in ga preučimo v tistih točkah, kjer je, da bi bilo preprečena »škoda, storjena drugim« upravičena tudi politična intervencija, potem imamo pri roki – milo rečeno – vsaj argument v prid zrele »reformistične« koncepcije politike. Higiena dela in varnost na delu, splošno zdravstvo, zaščita pred revščino – vsa tista področja torej, ki jim posvečajo pozornost povojne države blagostanja – so lahko prav tako del legitimne državne dejavnosti pri preprečevanju škode. V »*Principih politične ekonomije*« je Mill razmišljal na tak način in trdil ne le, da bi morali vsi delavci izkusiti vzgojne učinke lastništva in nadzora nad proizvodnimi sredstvi, temveč tudi, da naj bi v ekonomski doktrini *laissez-faire* obstajalo veliko izjem. Če postavimo skupaj vse te nazore, imamo pred sabo enega prvih zasnutkov pojma intervencionistične države blagostanja (glej Green, 1981).

Marx je brezobzirno napadel idejo »nevtralne« liberalne države in »svobodnega« tržnega gospodarstva. V industrijskem kapitalističnem svetu ne more biti država nikoli nevtralna in gospodarstvo nikoli svobodno. Millova liberalna država lahko sicer zatrjuje, da deluje v prid vseh državljanov in brani svojo zahtevo po legitimnosti z obljubo, da se bo zavzemala za »nedotakljivost osebe in lastnine« in »enakost« vseh pred zakonom. Vendar pa te obljube, tako je trdil Marx, v praksi ni mogoče uresničiti. »Osebna nedotakljivost« je v protislovju z danostjo razredne družbe, kjer večino aspektov posameznikovega življenja – naravo njegovih priložnosti, delo, zdravje, življenjski tok – določa njeno oz. njegovo mesto v razredni strukturi. Kako lahko verjamemo v obljubo, ki jamči »osebno nedotakljivost«, potem ko primerjamo položaj nezaposlenih ali delavcev v tovarnah, ki rutinsko

opravljajo dolgočasna in slabo nagrajena opravila v nevarnih pogojih in pa položaj majhne in izjemno bogate skupine lastnikov in upravljalcev produktivne lastnine, ki živijo več ali manj razkošno, pogosto v hišah in posestvih, ki jih čuvajo visoki zidovi in psi? Kakšen pomen lahko ima govorjenje liberalne države o »enakosti vseh pred zakonom«, ko pa obstajajo ogromne socialne, ekonomske in politične neenakosti?

Če država formalno obravnava vsakogar enako, v skladu z načeli, ki ščitijo svobodo posameznikov in branijo njihovo pravico do lastnine, potem lahko sicer deluje »nevtravno«, vendar pa bo imela po Marxovem mnenju neizogibne stranske učinke; nujno bo namreč vzdrževala privilegije tistih, ki imajo lastnino. Z zaščito privatne lastnine nad proizvodajnimi sredstvi se je država že opredelila. Država s svojo zakonodajo, upravnim in nadzornim aparatom krepi in kodificira strukturo in prakso ekonomskega življenja in lastniških odnosov ter tako vstopa v samo njihovo srž. Kot takšna igra osrednjo vlogo v integraciji in kontroli razredno deljenih družb; v kapitalističnih družbah pomeni to osrednjo vlogo v reprodukciji izkoriščanja meznega dela po kapitalu. Liberalni pojem »minimalne« države je pravzaprav neposredno povezan z močno zavezanostjo določenim tipom intervencije, kadar je treba pristriči peruti tistim, ki ogrožajo velike neenakosti, katere proizvaja tako imenovani svobodni trg: liberalna država je nujno prisilna in močna država. Osebna nedotakljivost in enakost pred zakonom nista združljivi s takim stanjem. Vzdrževanje privatne lastnine nad proizvodajnimi sredstvi je v nasprotju z idealom političnega in ekonomskega reda, ki bi vključeval »svobodne in enake« državljane. Gibanje za splošno volilno pravico in politično enakost nasploh je bilo, kot je priznaval Marx, pomemben korak naprej, vendar pa so njegov emancipatorični potencial resno spodrezale razredne neenakosti in ogromne omejitve dejanske svobode.

Sodobni marksizem se deli na najmanj tri glavne tabore: »libertarce« (Herbert Marcuse), »pluraliste« (Nicos Poulantzas) in »fundamentaliste« (marksisti-leninisti). Vsaka izmed teh treh skupin (ali šol marksizma) se delno proglašja za dediča Marxa.¹ Po mojem mnenju so vsi do tega upravičeni, saj je morebiti že sam Marx skušal »spraviti nespravljivo«. Zamislil si je postkapitalistično prihodnost v obliki zveze vseh delavcev, zveze, v kateri bi bili svoboda in enakost zagotovljeni v a) demokratičnem urejanju družbe; b) planskem izkoriščanju virov; c) učinkoviti proizvodnji; d) večjem prostem času itd. Vendar pa – ali je demokratično urejanje družbe združljivo z načrtovanjem? Ali je model komune in neposredne demokracije, kakršnega je zagovarjal Marx (1970 b), združljiv s procesom odločanja, ki bi lahko dejansko usklajal življenje kompleksne in široko razvejane družbe? Ali je učinkovita proizvodnja združljiva s težnjo po odpravi delitve dela in več prostega časa? Marx je imel v mislih polno participacijo vseh »svobodnih in enakopravnih« delavcev v institucijah neposredne demokracije in načrtovanju. Ampak kako natanko naj bi delovalo tako združenje? Kako točno naj bi bilo zaščiteno? Kaj se dogaja, če nekateri ljudje odločno nasprotujejo odločitvi osrednje komune? Pod predpostavko, da so tisti, ki se ne strinjajo, v manjšini, ali imajo kakršnekoli pravice (recimo do zaščite svoje pozicije)? Kaj se dogaja, če se ljudje enostavno ne strinjajo z najboljšim potekom stvari? Kaj se dogaja, če obstajajo razlike v intere-

¹ Te tri skupine so sicer izjemno pomembne, vendar pa kaže omeniti, da ne izčrpavajo v celoti vse raznolikosti pogledov, ki jih najdemo med pisci in aktivisti različnih revolucionarnih gibanj, komunističnih strank, socialnodemokratskih strank (predvsem pred prvo svetovno vojno) in mnogih relativno majhnih političnih skupin in organizacij (npr. Stranke socialističnih delavcev ali Mednarodne marksistične skupine), ki se imajo vse za dediče Marxa. Taka raznolikost priča o dejstvu, da je zgodovina marksizma mnogo manj monolitna in veliko bolj razdrobljena, kot se ponavadi misli.

sih med skupinami različnih starosti, področij, religij itd.? Kaj se dogaja, če nove oblike združenja ne delujejo takoj, ali pa sploh ne delujejo pravilno na dolgi rok? (Glej Vajda, 1978.) Razpoke v sodobnem marksizmu so deloma tudi posledica Marxove nezadostne refleksije o takih in podobnih vprašanjih. Marx je pustil za sabo dvomno dediščino.

Poudariti pa je treba, da Marx ni bil anarhist; zato si je zamislil daljše obdobje prehoda v komunizem, ki bo razporedilo državne resurse, kakorkoli že bo ta država spremenjena. Vendar pa libertarni marksisti trdijo, da lahko njegovo stališče pravilno interpretiramo le, če ga beremo kot dosledno kritiko vseh oblik delitve dela, državne birokracije in avtoritarnega vodstva (bodisi v rokah »desnice« bodisi »levice«). Pravijo, da je skušal Marx vključiti ideal enakosti in svobode v svojo koncepcijo borbe za socializem in model komune in da morajo biti zato cilji neprisilne ureditve utelešeni v sredstvih, uporabljenih za vzpostavitev te ureditve. Če ta borba ni organizirana demokratično, potem bo zlahka podlegla odločitvam, ki jih bodo lahko izkoristile nove oblike despotske oblasti. Cilj – popolnoma demokratično življenje – zahteva demokratično organizirano gibanje v borbi proti kapitalu in državi. Libertarni marksisti skratka menijo, da je bil Marx zagovornik demokratične preobrazbe družbe in države in dosleden kritik hierarhije, centralizirane oblasti in vseh oblik podrobnega načrtovanja. Borba za socializem mora vključevati nastanek množičnega gibanja, ki bi – neodvisno od kvarnega vpliva buržoaznega državnega aparata – ogrožalo vse oblike uveljavljene oblasti. Po mnenju libertarnih marksistov ne more biti nobene združitve ali kompromisa z državo; le-ta je vselej in povsod »kondenzirana moč« in »instrument oblasti« prevladujočih ekonomskih interesov.

Nasprotno pa pluralistični marksisti poudarjajo, da je Marx videl v prehodu v socializem in komunizem proces, ki bo potekal različno v različnih deželah. Sledeč njegovi koncepciji, češ da so državne institucije do določene mere neodvisne (ali »relativno avtonomne«, kot bi danes rekli nekateri) od vladajočega razreda, poudarjajo pluralistični marksisti pomen zoperstavljanja teh institucij interesom kapitala. V deželah, kjer je liberalna demokratska tradicija že uveljavljena, mora »prehod v socializem« izkoristiti dosežke te tradicije – volilno skrinjico, večstrankarski sistem – prvič, da bi vzpostavil nadzor nad državo, in drugič, da bi izkoristil državo za restrukturiranje družbe. Principa »volilne skrinjice« ne gre zavreči: novega demokratičnega reda ni mogoče ustvariti mimo pridobitev preteklih borb za politično emancipacijo. V nasprotju s libertarnimi marksisti, katerih stališče je dosledno antidržavno in antipartijsko, pa po mnenju pluralističnih marksistov – od evrokomunistov do »levičarskih« socialdemokratov – Marxova kritika kapitalistične države implicira, da si partija delavskega razreda in njegovih zaveznikov lahko in tudi mora pridobiti varen in legitimen položaj v državi, da bi lahko tako restrukturirala politični in socialni svet. Prav tako trdijo (skupaj z nekaterimi libertarnimi marksisti), da Marxovega zavzemanja za zmanjševanje neprisilne oblasti na minimum ne gre razumeti – kot je Marx sam vse preveč pogosto rad počel – izključno v smislu razredno pogojenih vprašanj. Prav tako se je treba zoperstaviti oblasti moških nad ženskami, ene etnične skupine nad drugo, tako imenovanih »nevtralnih« uradnikov ali birokratov nad podrejenim prebivalstvom, ter premisliti o njenih implikacijah – vključno s tisto odločilno, da vseh razlik v interesih ni mogoče interpretirati v smislu razrednega. Trdijo tudi, da je »konec pomanjkanja« tako daleč v prihodnosti – če si ga sploh lahko zamislimo –, da obstajajo prav gotovo večje razlike v stališčih glede porazdelitve virov in sredstev. Zato bo prehod v socializem in uveljavitev socialistične politike v vsakem pogledu

dolg in demokratičen proces, v katerem morajo med seboj tekmujoče stranke – zaradi razlogov, ki so jih navedli liberalni demokrati – imeti glavno vlogo. Da bi ustvarili prostor za alternativne ideje in programe ter preprečili, da bi se oblastniki »preobrazili v otrplo, negibno birokracijo«, mora vedno obstajati možnost premestitve s položaja.

Navsezadnje so tu še fundamentalistični marksisti, ki poudarjajo (skupaj z libertarnimi marksisti), da je moderna predstavniška država »posebna represivna sila«, ki ureja družbo v interesu vladajočega ekonomskega razreda. Liberalna demokratska država lahko sicer ustvarja iluzijo o demokratični organizaciji družbe, vendar ni to nič drugega kot iluzija, saj sam okvir liberalne demokracije omogoča izkoriščanje mezdnega dela po kapitalu. Sistem periodičnih volitev niti najmanj ne spreminja tega procesa. Demokratično gibanje ne more preprosto prevzeti oblasti nad državo in jo obrzdati; premagati in uničiti je treba njeno prisilno strukturo. Fundamentalistični marksisti, preobremenjeni s problemi prevzema oblasti, trdijo, da je za prehod v socializem in komunizem nujno »profesionalno« vodstvo, sestavljeno iz discipliniranega kadra revolucionarjev. Le tako vodstvo je sposobno organizirati obrambo revolucije pred kontrarevolucionarnimi silami, načrtovati razvoj proizvodjalnih sil in nadzorovati ponovno izgradnjo družbe. Ker so vse osnovne interesne razlike razrednega značaja, ker je interes (ali stališče) delavskega razreda najnaprednejši interes v družbi in ker mora biti med revolucijo in po njej jasno in prepričljivo artikuliran, je nujno potrebna revolucionarna stranka. Partija je instrument, ki lahko ustvari ogrodje za socializem in komunizem.

Lahko bi torej rekli, da predstavlja Marx sicer enega izmed temeljnih izzivov za moderno liberalno in liberalno demokratično idejo države ter eno izmed najbolj vplivnih vizij svobodne »brezdržavne« družbe, da pa njegovi nazori – kot tudi Millovi – vsebujejo nejasnosti, ki so primerna podlaga za najrazličnejše interpretacije. Kakorkoli že – če nič drugega, je Marxova dediščina mogočna vizija prihodnosti kot sveta neovirane demokracije, ki bo nastopila z uničenjem družbenih razredov in navsezadnje odpravo same države.

ONSTRAN LIBERALIZMA IN MARKSIZMA: MOŽNA POT NAPREJ?

Kako lahko razsodimo med Millovimi in Marxovimi nasprotujočimi si diagnozami in navodili? Kakšen smisel lahko potegnemo iz njunih perspektiv? Teh vprašanj žal ni moč zlahka razčleniti. Vsaka perspektiva sproža namreč kompleksno mrežo deskriptivno eksplanatornih in normativnih stavkov; vsak se ukvarja s tem, kakšne stvari so in kakšne naj bi bile. Poleg tega lahko znotraj vsake »mreže« potegnemo le relativno in pragmatično ločnico med »teoretičnim« in »vidljivim« (Hesse, 1974). Tisto, kar »vidimo« in »zaznavamo« kot pomembno, je posledica splošnega okvira interpretacije. Medtem ko je lahko seveda vsaka perspektiva podvržena teoretičnemu in empiričnemu vrednotenju – s preučevanjem njene jasnosti, skladnosti, razumljivosti, empirične ustreznosti in splošne sposobnosti, biti kos debati in razpravi –, pa političnih perspektiv, kot tudi znanstvenih teorij, v končni analizi ta proces vrednotenja nikoli ne določa v celoti (oziroma niso popolnoma utemeljene z njim). V takšnem stanju stvari, ki ga spremlja neizbežnost neskončnih političnih razprav in sporov, vseeno ne bi smeli videti razloga za zapuščanje sistematične politične misli. Priča namreč o temeljni pomembnosti političnih sistemov v opogumljanju, pospeševanju in toleriranju razprav, debat in

odprtosti v diskusijah o vseh javnih zadevah. Posledice tega pogleda bodo prikazane pozneje.

V nadaljevanju bi rad izdelal eno strategijo, s katero bi se premaknil onstran sedanje debate med tema dvema perspektivama. Preden nadaljujem, kaže navesti nekaj omejitev in pripomb. Prvič je treba poudariti, da spodaj podano stališče ne predstavlja tesno povezanega niza idej, ampak prej skupek namigov za nadaljnje proučevanje – namigov, ki poskušajo usmeriti diskusijo onstran navidez neskončnih primerjav liberalizma ali liberalne demokracije z marksizmom. Drugič poskuša moj pristop ponovno konceptualizirati ključni pojem, skupen tema dvema perspektivama, in pokazati, da bi nekateri njuni aspekti lahko bili ali bi celo morali biti združeni v alternativni družbi. Še malo pa ne trdim, da ta »kritična reintegracija« napeljuje h kakršnikoli takojšnji politični dejavnosti.

Načelo avtonomije

Tako liberalno demokratska kot marksistična tradicija se ukvarjata z razvojem človeških zmožnosti, želja in interesov v svobodi in demokraciji. Liberalizem² zanima predvsem ustvarjanje sveta, v katerem lahko uspevajo »svobodni in enakopravni« posamezniki. Takšno stališče zavzemajo na primer tako Locke kot Mill ali Nozick. Marksizem se zavzema predvsem za zmanjševanje vseh oblik prisilne oblasti, tako da se človeška bitja lahko razvijajo v svobodi in enakosti. Če na to gledamo iz tako splošnega in abstraktnega vidika, pridemo po vsem videzu sodeč do konvergence načel. Seveda pa obstajajo bistvene spremembe v stališčih. Naj navedemo le eno: liberalizem navezuje splošni cilj svobode in enakosti na individualistične politične, ekonomske in etične doktrine. Posameznik v svojem bistvu je svet in nedotakljiv ter svoboden in enakopraven le, kolikor lahko – on ali ona – zasleduje ali poskuša uresničiti, ob minimumu političnih prepek, zasebne interese in cilje, ki si jih je bil sam zastavil. Le posamezniki lahko presodijo, kaj hočejo, vlade morajo le ščititi njihove pravice itd. itd. Nasprotno pa gre marksizmu za doseganje družbenih ali kolektivnih ciljev, ki se razlikujejo od individualnih, katerim je zgolj do privatnega zadoščenja na kapitalističnem trgu. Za Marxa in Engelsa pomeni resno pojmovanje enakosti in svobode izpodbijanje nazora, da lahko te vrednote uresničijo posamezniki znotraj in prek svojih privatnih podjetij + liberalne demokratske države. Po njunem mnenju se lahko te vrednote uresničijo le v razrednem boju, diktaturi proletariata ter končno popolni demokratizaciji družbe in »odmiranju države«.

Kar bi rad dokazal – in svoje stališče bom podal v grobi obliki, da bi bilo čimbolj jasno – je to, da imata liberalizem in marksizem celo vrsto skupnih teženj, ki jih lahko podamo v obliki osrednjega načela. Mislim, da se tako liberalizem kot marksizem v splošnem motita glede pogojev, pod katerimi se lahko te težnje uresničijo, kot tudi glede institucij, ki so najbolj pripravne za njihovo izpopolnjevanje. Na tem mestu tega ne morem podrobno razlagati, vendar bom podal vsaj osnovne razloge za svoje trditve in drugje v tekstu navedel dokaze, ki jih podpirajo.

V prizadevanju liberalne in marksistične tradicije po svetu, svobodnih in enakopravnih odnosov med zreliimi odraslimi osebami se izraža predvsem želja, da bi bilo zagotovljeno:

² Razen če ni rečeno drugače, uporabljam tukaj liberalizem tako v smislu liberalizma od Locka naprej, kot v smislu liberalne demokracije.

a) ustvarjanje okoliščin, v katerih bi lahko vsi ljudje najboljše razvijali svojo naravo in izrazili svoje različne sposobnosti (ob predpostavki spoštovanja različnih lastnosti posameznikov in njihove zmožnosti, da se učijo in povečajo svoje zmogljivosti);

b) zaščita pred samovoljno uporabo politične oblasti in prisilne moči (ob predpostavki spoštovanja zasebnosti v vseh stvareh, ki ne predstavljajo temelja za potencialno in vidno ekonomsko ali politično »škodo, storjeno drugim«;³

c) neposredna in enakopravna udeležba vseh državljanov v urejanju javnega življenja (ob predpostavki spoštovanja dostojanstva in enakovrednosti človeških življenj);⁴

d) skrb za privolitev posameznikov v zakonitost sili upravičenost zakonskih institucij (ob predpostavki spoštovanja avtentične in razumne narave sodb vsakega posameznika);

e) širjenje ekonomskih možnosti in do skrajnosti povečana razpoložljivost sredstev (ob predpostavki, da se posamezniki najboljše razvijajo, kadar jih ne tare breme neizpolnjenih fizičnih potreb).

Z drugimi besedami – tako liberalizem kot marksizem prisegata na to, kar bom imenoval »načelo avtonomije«.⁵ To načelo lahko izrazimo takole:

Posamezniki bi morali biti svobodni in enakopravni pri določanju pravil, po katerih živijo; deležni naj bi bili torej enakih pravic (in v skladu s tem enakih obveznosti) pri specifikaciji okvirja, znotraj katerega se porajajo in zamejujejo možnosti, ki so jim na razpolago v življenju.

Tako liberalizem kot marksizem dajeta prednost razvoju »avtonomije« ali »neodvisnosti«. S tem ko to pravimo – in skušamo izraziti pomen tega v temeljnih, vendar skrajno abstraktnih principih – pa smo povedali bore malo. Celotnega pomena načela ne moremo označiti neodvisno od pogojev njegovega udejanjanja. Morda gre res tako liberalizmu kot marksizmu za »avtonomijo«, vendar pa se radikalno razlikujeta v načinu, kako jo doseči in potemtaka tudi, kako jo interpretirati.

Opredelitev pogojev udejanjanja nekega načela je bistvenega pomena. Če naj bi bila namreč perspektiva prihodnosti moderne države sploh verodostojna, se mora ukvarjati tako s teoretičnimi kot s praktičnimi zadevami, tako s filozofskimi kot z organizacijskimi in institucionalnimi vprašanji. Razmišljanje o političnih načelih in zavzemanje zanje neodvisno od razmisleka o pogojih njihove realizacije, vodi k samovoljni izbiri in navidez neskončnim abstraktnim debatam o njih. Že prej sem rekel, da sta tako liberalizem kot marksizem v zmoti glede pogojev, v katerih se lahko načelo avtonomije udejanja. Potrebno je torej identificirati in razložiti te pogoje.

Udejanjanje načela

O pogojih ali praktičnih zahtevkih načela avtonomije ni mogoče razglabljati neodvisno od zgodovinskih in političnih okoliščin. Že na začetku bi torej rad

³ To je seveda izpostavljeno istim problemom kot Millov princip škode. Tukaj sledim interpretaciji, podani na str. 225.

⁴ Bodite pozorni, da mislita Mill in Marx (v značilnem etnocentričnem stilu devetnajstega stoletja) to o ljudeh v »naprednih stopnjah« družbenega razvoja: Mill je skušal na dolgo in široko opravičevati britansko vladno v Indiji, Marx pa je bil prepričan v »progresivni vpliv« kapitalizma na dežele z manj »naprednim« družbenim in ekonomskim sistemom.

⁵ Glej Beetham (1981) ter Cohen in Rogers (1983), katerih dela so neposreden vir za pričujočo razpravo.

poudaril, da predstavljajo ozadje te razprave zahodne kapitalistične dežele, predvsem Britanija. Pogoje udejanjanja načela avtonomije lahko primerno specificiramo le, če 1. prikažemo tako stališča liberalizma kot marksizma in 2. upoštevamo omejitve obeh perspektiv.

Kot izhodišče si pogledjmo tabelo I. Kaže, da se lahko načelo avtonomije primerno realizira le, če resno vzamemo nekatera izmed osrednjih določil in argumentov tako liberalizma kot marksizma. Enakost in svoboda – katerih medsebojne povezave poskuša načelo podrobno določiti – sta lahko zajamčeni le ob upoštevanju komplementarnosti liberalističnega skepticizma do politične oblasti in marksističnega skepticizma do ekonomske moči. Če bi se osredotočili izključno na eno ali drugo, bi negirali možnost realizacije načela avtonomije. Liberalistično težnjo po ustvarjanju suverene demokratične države, raznolikosti centrov moči in sveta, ki bi mu dajali pečat odprtost, kontroverznost in participacija, radikalno postavlja pod vprašaj realnost tako imenovanega »svobodnega trga« – imperativi sistema korporativne moči in multinacionalnih korporacij, logika trgovskih in bančnih centrov ter ekonomsko in politično rivalstvo blokov moči.⁶ Utelešenje marksizma v vzhodnoevropskih družbah označuje danes rast centralizirane birokratske države; njegovo zatiranje, češ da predstavlja sile napredne politike, je omadeževano z dejstvom, da je socializem v praksi izenačen z birokracijo, nadzorstvom, upravnim aparatom, hierarhijo in državno kontrolo. Če je osnovna pomanjkljivost liberalizma v tem, da ne vidi »nemoči« trga kot usklajevalnega mehanizma in tako zanemarija – kot opozarjajo med drugim tudi kritični pluralisti – deformirajočo naravo ekonomske moči v odnosu do demokracije, potem je osnovna pomanjkljivost marksizma v tem, da je reducirala politično moč na ekonomsko in tako zanemarija – kot opozarjajo med drugim tudi kritični marksisti – nevarnosti centralizirane politične moči in probleme politične odgovornosti. Dvomiti je treba torej tako v liberalistični nazor o naravi trga in ekonomske moči kot tudi v marksistični nazor o naravi demokracije.

Tabela I: Upravičene postavke liberalizma in marksizma

Liberalizem	Marksizem
1. Sovražen in skeptičen odnos do državne moči, poudarjanje pomena raznolikosti centrov moči;	1. Sovražen in skeptičen odnos do koncentracije ekonomske moči v privatnem lastništvu nad proizvodjalnimi sredstvi;
2. ločitev države od civilne družbe kot bistvena predpostavka demokratičnega družbenega reda;	2. prestrukturiranje civilne družbe, tj. odprava privatne lastnine nad sredstvi široke proizvodnje kot bistvena predpostavka uspešne demokracije;
3. zaželen oblika države je neosebna (zakonsko omejena) struktura oblasti;	3. »neosebnost« ali »nevtralnost države je lahko dosežena le, če njene avtonomije ne ogroža več kapitalizem;

⁶ To tezo sem poskušal pojasniti na primeru Britanije po drugi svetovni vojni v »Power and Legitimacy in Contemporary Britain«, McLennan *et al* (ur.), 1984.

Liberalizem	Marksizem
4. osrednja vloga ustavnega sistema, ki naj jamči formalno enakost (pred zakonom) in formalno svobodo (pred samovoljnim ravnanjem) v obliki civilnih in političnih pravic ali svoboščin, ki so bistvene za predstavniško demokracijo: predvsem svobodo mišljenja in govora, združevanja, vere, načela en človek en glas in strankarskega pluralizma;	4. preobrazba toge družbene in tehnične delitve dela je nujna, če naj ljudje razvijejo svoje sposobnosti in polnopravno sodelujejo v demokratičnem urejanju političnega, kot tudi ekonomskega in družbenega življenja;
5. zagotovljeni prostor – določen z zakonom – za individualno avtonomijo in iniciativo;	5. enakovrednost legitimnih zahtev vseh državljanov po avtonomiji je temelj vsake svobode, ki je vredna svojega imena;
6. pomen trgov kot mehanizmov za usklajevanje različnih dejavnosti proizvajalcev in potrošnikov.	6. če ne obstaja skrbno javno načrtovanje investicij, bo proizvodnjo uravnaval profit, ne pa potrebe.

Do zdaj je verjetno že postalo jasno, da vidim pogoje udejanjanja načela avtonomije v institucijah in organizacijah popolnoma demokratične ureditve – demokratične države in družbe. Da bi lahko podrobno označil to ureditev, je potrebno opozoriti na nekatere izmed kritičnih omejitev tako liberalizma kot marksizma. Nobena od teh dveh političnih perspektiv ni posvečala pozornosti tudi kakšnim drugim oviram polne participacije v demokratičnem življenju, kot pa so tiste – kakorkoli že pomembne –, ki jih vsiljujeta država in ekonomska moč. Jedro problema leži v ozki koncepciji »političnega«. V liberalni tradiciji se politiko enači s svetom vladanja ali samimi vladaми. Kjer je prišlo do te izenačitve in kjer gledajo na politiko kot na sfero, ločeno od ekonomije in kulture – torej kot na vladne dejavnosti in institucije –, tam je ostala izključena široka domena politike, predvsem področje proizvodnih in neproizvodnih odnosov. Podobno lahko rečemo za marksistično koncepcijo politike. Četudi je marksistična kritika liberalizma v mnogih ozirih zelo uspešna – v dokazovanju, da organizacija ekonomije še malo ni nepolitična –, je navsezadnje prav tako omejena zaradi neposredne povezave, ki jo vzpostavlja med političnim in ekonomskim življenjem. Z redukcijo politične moči na ekonomsko in razredno – in z zahtevo po »koncu politike« – se marksizem sam nagiba k temu, da marginalizira ali izključi določene tipe vprašanj iz politike. To velja za vse tiste zadeve, ki jih v končni analizi ni mogoče reducirati na razredno. Klasični primeri tega so dominacija moških nad ženskami, določenih rasnih in etničnih skupin nad drugimi, industrije nad naravo (kar sproža ekološka vprašanja).

Zaradi ozke koncepcije »političnega« sta tako liberalizem kot marksizem spregledala ključne pogoje za realizacijo načela avtonomije – npr. pogoje, ki se tičejo enakih pravic in obveznosti v organiziranju ekonomskega življenja (kar je spregledal predvsem liberalizem) in enakih pravic in obveznosti na področju gospodinjstva, vzgoje otrok in mnogoterih aspektov človeške reprodukcije (kar sta spregledala tako liberalizem kot marksizem). (S tem seveda ne trdim, da se s takimi zadevami ni ukvarjal noben marksist ali liberalist; pravim le, da jih njuna perspektiva oz. analitični okvir ne moreta ustrezno zapopasti.) Da bi lahko dojeli raznolike pogoje, ki so potrebni za ustrezno institucionalizacijo načela avtonomije, rabimo širšo koncepcijo »političnega«, kot jo lahko najdemo v katerikoli izmed teh dveh perspektiv.

Po mojem mnenju je politika fenomen, ki ga najdemo znotraj in med vsemi

skupinami, institucijami (formalnimi in neformalnimi) in družbami in ki presekuje naše javno in privatno življenje (Held in Leftwich, 1984, str. 144). Vpletena je v vse odnose, institucije in strukture, ki jih implicirajo proizvodne in reprodukcijske dejavnosti v življenju družbe. Izraža se v vsakršni dejavnosti sodelovanja, dogovarjanja in boja v zvezi z uporabo in razporeditvijo sredstev, ki jih to zahteva. Politika ustvarja in pogojuje vse aspekte naših življenj in je v osrčju razvoja problemov v družbi ter kolektivnih načinov njihove razrešitve. Tako gre pri politiki za moč, za sile, ki vplivajo nanjo in odražajo njeno porazdelitev; gre za »preobrazbeno zmožnost« družbenih dejavnikov, ustanov in institucij (cf. Giddens, 1979).

Če razumemo politiko tako, potem je podrobna določitev pogojev udejanjanja načela avtonomije enaka določitvi pogojev za participacijo državljanov v odločanju o uporabi in porazdelitvi sredstev v zadevah, ki so pomembne zanje (tj. za nas). Raje kot da težimo k svetu, v katerem bo prišlo do »konca politike«, bi si morali prizadevati za takšno stanje, kjer bo postalo demokratično organizirano politično življenje bistveni del življenja vseh ljudi.

Ali lahko bolj natančno opredelimo naravo tega stanja? Kako lahko združimo »državo« in »družbo« (ali »civilno družbo«, kot se bom skliceval nanjo) v prid večje enakosti in svobode, tj. načela avtonomije?

Po mojem mnenju je lahko to načelo realizirano le, če spoznamo potrebo po reformiranju in omejevanju državne oblasti in po radikalni preobrazbi civilne družbe.⁷ Kaj mislim s civilno družbo? S civilno družbo prav gotovo ne mislim tistega, kar pojmuje pod tem liberalizem nasploh, še posebej pa nova desnica: nedržavno sfero, ki ji dominirajo podjetja v privatni lasti in patriarhalne družine. Civilne družbe v tem smislu nam danes prav gotovo ne primanjkuje. Vendar pa ima civilna družba dodaten življenjski pomen, saj bi lahko potencialno postala nedržavna sfera, ki bi obsegala množstvo družbenih institucij, kot so proizvodne enote, hišna gospodarstva, prostovoljne organizacije in javne službe, ki so vse zakonsko zajamčene in demokratično organizirane. Nahajajo se torej pod zaščito ustavnega ogrođja, ki tistim v družbenih institucijah priznava pravico do nadzora nad sredstvi, ki jih imajo na razpolago, nad organizacijsko strukturo itd., brez pretiranega vmešavanja države ali političnih strank.

Pot v novo demokratično ureditev – razumljena na ta način – bi poskušala ponovno definirati civilno družbo in državo skozi dva medsebojno odvisna procesa: širjenje družbene avtonomije in restrukturiranje ter demokratizacija državnih institucij. Nujna bi bila izpolnitev dveh pogojev: a) zmanjševanje oblasti kapitala in patriarhalnih institucij ter države nad civilno družbo, v bojih, ki bi državljanom omogočili, da izenačijo njuno moč in tako tudi svoje zmožnosti delovanja v civilni družbi. In b) povečanje odgovornosti državnih institucij s preoblikovanjem njihovih funkcij kot dostopnih koordinatorjev in regulatorjev družbenega življenja. Takšen poskus bi ovrgel predpostavko, da bi lahko država kdajkoli nadomestila civilno družbo ali obratno. Zato bi po eni strani zagovarjal liberalno načelo, po katerem mora biti ločitev med državo in civilno družbo trajna poteza vsake demokratične družbene in politične ureditve, po drugi strani pa marksistično stališče, po katerem mora biti to taka ureditev, kjer proizvodna lastnina, status in moč odločanja ne bodo več podvrženi neenakostim zasebnega prisvajanja.

Civilna družba in država morata postati pogoja za medsebojno demokratizacijo. V državnih institucijah kaže videti potrebna sredstva za udejanjanje zakonoda-

⁷ Naslednji trije odstavki so prevzeti iz Held in Keane (1984). Ideje Johna Keane so igrale odločilno vlogo pri razvoju teh tez.

je, oznanjanje nove politike, ob hkratnih neizbežnih konfliktih med partikularnimi interesi znotraj natanko določenih zakonskih omejitev in preprečevanju, da civilna družba ne bi postala žrtev novih oblik neenakosti in tiranije. Institucije predstavniške demokracije so neizbežen element usklajevanja in odobritve teh dejavnosti. Po drugi strani pa morajo v takšni shemi stvari mnogotere družbene sfere – vključno s podjetji in družbeni lasti, stanovanjskimi zadrugami, neodvisnimi komunikacijskimi mediji in zdravstvenimi centri (kar je vse organizirano v skladu z načelom neposredne demokracije) – zagotoviti dodatne moči za preverjanje in nadzorovanje svojih lastnih projektov. Brez trdne in neodvisne civilne družbe torej takšni cilji, kot sta svoboda in enakost, ne morejo biti uresničeni. Brez zaščitne, redistributivne in v konfliktih posredniške funkcije države pa bo ostal boj za preobrazbo civilne družbe neizogibno okrnjen, ali pa se bo razvil v nosilce novih oblik neenakosti v moči, bogastvu ali statusu.

Načelo avtonomije se lahko uresniči le v »dvorogi« strategiji, kjer se bosta demokratizirali tako država kot civilna družba. Tukaj nakazana perspektiva bodočnosti države se razlikuje tako od liberalne kot od marksistične perspektive in se vendar nanaša na stališča obeh. Glavni problem danes ni več stara alternativa med liberalnim reformizmom in med marksistično revolucijo ter odpravo države, ampak vprašanje, kako udejaniti »dvorogo« strategijo ustvarjalne reforme, ki bi jo ščitila državna dejavnost in inovacija od spodaj skozi radikalne družbene iniciative.

SKLEPNA VPRAŠANJA

Mislim, da ponuja zgoraj skicirano stališče plodno izhodišče za razmislek o bodočnosti odnosa država-družba; seveda ni nujno, da se s tem strinjate. Lahko bi ugovarjali, da ta pozicija še zdaleč ne združuje tistega najboljšega iz liberalizma in marksizma, ampak kvečjemu najslabše, ali da žrtvuje bistveno identiteto vsake tradicije. Lahko me obtožite, da je povedano bore malo o tako temeljnih stvareh, kot na primer, kako naj bo dejansko organizirana ekonomija in v kakšnem odnosu do političnega aparata, kako naj se institucije predstavniške demokracije združijo s tistimi neposredne demokracije, kakšen je odnos dela do gospodinjstva in olajšav pri otroškem varstvu, kako lahko tisti, ki hočejo »izstopiti« iz političnega sistema, to tudi store, kako bi lahko reševali probleme, ki jih sproža vedno spreminjajoči se mednarodni sistem držav. Lahko bi tudi trdili, da se razpravljanje izogne vprašanju, kako bi se lahko »model« uresničil, kot tudi celotnemu problemu prehodnih stopenj in pa vprašanju, kako bi reagirali tisti, ki bi jim šlo zaradi aplikacije tega modela v nekaterih ozirih slabše (torej tisti, ki jim sedanje okoliščine dopuščajo, da odločajo o možnostih drugih). Nadalje bi lahko še ugovarjali, da temelji podano stališče na zmotni predstavi o človeški naravi: kaj če ljudje pravzaprav nočejo imeti vseh niti življenja v svojih rokah? Kaj, če v resnici nočejo sodelovati v upravljanju družbenih in ekonomskih zadev? Kaj skratka, če nočejo postati bitja demokratičnega razuma?

To so težka vprašanja. Odgovor nanje bi zahteval več prostora, kot je na razpolago v tem poglavju.⁸ Vendar pa taka vprašanja niso težka le zame; to so tiste vrste vprašanja, ki jih sproža izdelava in obramba katerekoli perspektive bodočega razmerja med državo in družbo. Vprašanja, ki se tičejo narave in upravičenosti

⁸ O teh vprašanjih pišem podrobneje v »Bureaucracy, Democracy and Socialism«, Polity Press, v tisku.

načel, pogojev njihovega udejanjanja in možnosti uresničitve teh pogojev na politični, ekonomski in družbeni ravni je treba zmeraj soočati med sabo, četudi se bo sam tip zastavljenega vprašanja razlikoval od ene perspektive do druge.

Kakšen je torej status »modelov«, kakršen je ta, ki sem ga ravnokar predstavil? To so nizi postavk, ki predlagajo *smernice* za politično življenje. Ne glede na to, če kdo eksplicitno priznava svojo pripadnost določeni politični perspektivi ali ne, pa naše dejavnosti predpostavljajo poseben okvir države in družbe, ki usmerja *nas*. Celo dejanja apatičnih so politična v tem, ko pač pustijo stvari takšne, kot so – kar je politično stališče *par excellence*. Perspektive o prihodnosti moderne države so življenjsko pomembna razmišljanja o tej »nenavadni mešanici sile in pravice«, ki omejuje in oblikuje življenja generacij.

Prevedla: Seta Knop

VIRI

- Bahro, R. (1981). *The Alternative in Eastern Europe*. London, New Left Books and Verso.
- Beetham, D. (1981). 'Beyond Liberal Democracy', *Socialist Register*.
- Cohen, J. in Rogers, J. (1983). *On Democracy*. New York, Penguin.
- Draper, H. (1970). 'The Death of the State in Marx and Engels', *Socialist Register*.
- Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory*. London, Macmillan.
- Green, P. (1981). *The Pursuit of Inequality*. New York, Pantheon Books.
- Held, D. 'Power and Legitimacy in Contemporary Britain', v McLennan *et al* (ur.) (1984).
- Held, D. in Keane, J. (1984). 'Socialism and the Limits of State Action', *New Socialist*, marec–april.
- Held, D. in Leftwich, A. (1984). 'A Discipline of Politics?' v Leftwich, A. (ur.), *What is Politics?*, Oxford, Basil Blackwell.
- Hesse, M. (1974). *The Structure of Scientific Inference*. London, Macmillan.
- Macpherson, C. B. (1977). *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford, Oxford University Press.
- Marx, K. (1970a). *Capital*, knj. I, London, Lawrence and Wishart.
- Marx, K. (1970b). *The Civil War in France*. Peking, Foreign Language Press.
- Marx, K. in Engels, F. (1969). *Selected Works*. Tri knj., Moskva, Progress Publishers.
- Mill, J. S. (1965). 'Principles of Political economy' v *Collected Works of John Stuart Mill* University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (1972). 'Representative Government' v *Utilitarianism, Liberty and Representative Government*, London, Dent and Sons.
- Mill, J. S. (1982). *On Liberty*. Harmondsworth, Penguin.
- McLennan, G. *et al* (ur.) (1984). *State and Society in Contemporary Britain*. Cambridge, Polity Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Oxford, Basil Blackwell.
- Ollman, B. (1977). 'Marx's Vision of Communism: A Reconstruction', *Critique*, poletna št., 8.
- Poulantzas, N. (1980). *State, Power, Socialism*. London, New Left Books and Verso.